

A photograph of a woman walking across vast sand dunes at sunset. The sky is a deep blue, and the sand is a warm golden yellow. The woman is silhouetted against the bright light, carrying a bag. Her path is marked by footprints in the sand.

De zoektocht
van een vrouw
naar een
kostbare kleur,
en naar zichzelf

indigo

CATHERINE E. MCKINLEY

INHOUD

Kaart	10
Opmerking van de auteur	11
Proloog	12
DEEL I ZIJ DIE ZOEKEN	
1 Een uitnodiging, Ghana	23
2 Een brandend hart, Ghana	52
3 Weduwenblauw, Ghana	69
DEEL II ZIJ DIE VINDEN	
4 De weg naar Bobo-Dioulasso, Burkina Faso	97
5 De Chanel van Afrika, Ghana	109
6 Amazones, vrouwen van de goden en Mama Benz, Ghana/Togo/Benin	119
7 Je kunt niet alles hebben, Ivoorkust	136
8 De mooiste, Ghana	148
9 Moeders van as, Nigeria	152
10 Blauw goud en concubines, Niger	172
11 De goddelijke hemel, Senegal en New York City	181
DEEL III DE SMAAK VAN HET LEVEN	
12 Het is nooit te laat, New York City	193
Dankbetuiging	204
Bibliografie	206

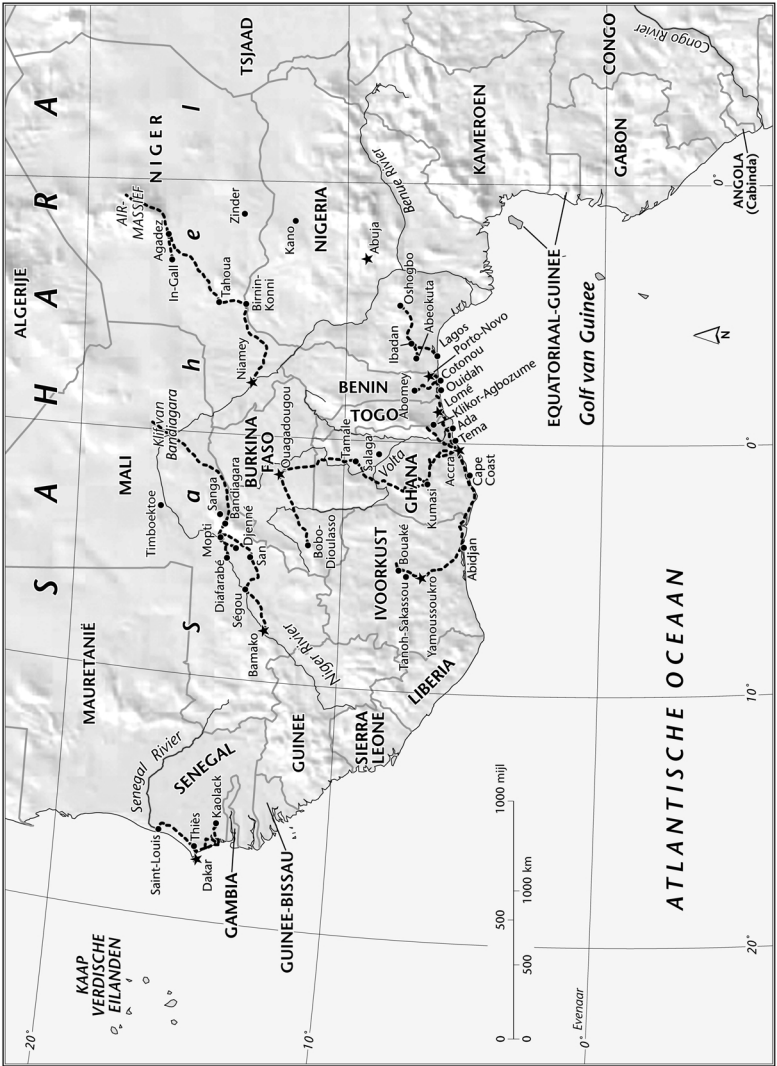
Vroeger, toen de hemel dichterboven de aarde hing, woonde er een vrouw in het land waardoor de rivier de Niger stroomt. Op een dag ging ze naar de rivier en terwijl ze naar het water keek en naar de weerspiegeling van de hemel daarin, werd ze overvallen door een groot verlangen. Ze voelde een grote behoefte aan God, die, moe van de pesterijen van kakelende vrouwen en op zoek naar rust, zich ergens heel hoog had teruggetrokken. Ze voelde ook een behoefte aan schoonheid – een schoonheid die de schoonheid van de bekende wereld oversteeg. Ze verlangde naar haren zo blauw als de donder, naar stof die anders was dan witte katoen. Ze wilde een worden met de hemel!

Nu was het in die tijd zo dat je een stukje van de hemel kon eten. Het was anders dan ander voedsel. Rijst vult de buik, maar hemel vult het hart. De vrouw reikte naar de hemel en brak er een stukje af. De hemel eten kon gevaarlijk zijn. Je zou zelfzuchtig kunnen worden in je verlangen, of dronken en er rustte een vreselijk taboe op. Maar het verlangen van de vrouw was groter dan haar angst voor wat ze wist dat verboden was, en ze verslond meer en meer, tot ze er dronken van was.

Als straf hees God de hemel hoger op.

Nu de hemel zo hoog hangt en God nog verder weg is, gaan de kinderen van het land, en hun kinderen, en hun kinderen, generatie na generatie en allemaal vervuld van hun eigen onstillbare honger, op reis om dat oneindige verlangen te bevredigen. Hun verlangen wordt zichtbaar in het blauwste van Gods blauwen – in kleding geleverd met indigo.

Aangepast door de auteur, naar West-Afrikaanse folklore, verschillende bronnen.

OPMERKING VAN DE AUTEUR

Dit boek is een combinatie van herinneringen en historische gebeurtenissen, maar ook een ontdekkingsreis – een puzzel van primair en secundair onderzoek, gedachten, indrukken, interviews en verhalen. De gebeurtenissen zijn echt; sommige details zijn gewijzigd om privacyredenen. Feiten zijn soms door mij aangepast om helderheid te geven over elkaar hier en daar tegensprekende documenten of uitspraken. Sommige namen, zoals die van Eurama en leden van de familie Ghilchreist, zijn veranderd; de meeste zijn van bestaande personen.

De term *obruni* komt in de hele tekst voor. Het woord betekent zowel ‘blanke’ als ‘vreemdeling’ in het Twi, een van de belangrijkste talen van Ghana. Elke niet-Afrikaanse persoon is een *obruni*, net als elke Afrikaan die Twi niet als zijn moedertaal spreekt of de cultuur of manieren van het westen heeft overgenomen. *Obruni* wordt vaak als uiting van genegenheid gebruikt. In het postkoloniale Ghana, in de muziek en de popscene, en in de taal van de liefde wordt het vaak zonder ironie gebruikt en betekent dan ‘schat’, ‘liefje’ of ‘schoonheid’.

PROLOOG

Blauw is een van de zeldzaamste kleuren in de natuur. Indigo, een verfstof die wordt gewonnen uit de blaadjes van kleine parasitaire struiken die deel uitmaken van het geslacht *Indigofera*, geeft het allerblauwste blauw. Bijna vijf millennia lang is indigo in elke cultuur en elke grote religie een van de meest gewaardeerde pigmenten ter wereld geweest. Geen kleur is zo lang zo hoog geschat of heeft in het centrum gestaan van zulke bewogen menselijke ontmoetingen.

In de oude trans-Sahara handel, waarvan het hoogtepunt in de achtste tot de late zestiende eeuw viel, droegen kamelen indigo door de woestijn naar handelscentra aan de Middellandse Zee, waar de Afrikaanse, Arabische, Aziatische en Europese markten samen kwamen. Samen met Afrikaanse gevangenen, goud, zout, kolanoten en andere luxeartikelen, zoals ivoor en struisvogelveren. In de middeleeuwen breidden de Italianen deze handel uit naar Noord-Europa, waar er veel vraag naar was vanuit de textielindustrie vanwege de superioriteit boven de Europese wede in kleurvastheid en compatibiliteit met de vezels. Voor kunst en decoratieve architectuur was indigo een zeldzaam, stralend en kostbaar materiaal, waarmee, zoals de hedendaagse Algerijnse kunstenaar Rachid Koraichi het uitdrukt: ‘het bovenaardse... de weg naar het oneindige...’ wordt uitgedrukt. Dit idee komt terug in de christelijke, islamitische en joodse cultuur, waar met indigo het oude kalifaat, het koninklijke hof, de kerk en de moskee, het hemelse baldakijn, de gewaden van een heilige persoon werden gesymboliseerd.

Indigo werd gebruikt als haarverf en als oogmake-up in Europa; West-Afrikaanse vrouwen wreven het in hun haar en op hun huid, beschilderden hun lichaam ermee en gebruikten het voor ta-

toeages en om lichaamsscarificatie te verfraaien. Het werd als wierook gebrand om kwade geesten af te weren. Het werd gebruikt als antisepticum, als voorbehoedsmiddel en als abortus opwekkend middel. Het was een geneesmiddel voor syfilis en de wortel werd beschouwd als een krachtig afrodisiacum. Lichamen werden ermee getatoeëerd om genezing te bewerkstelligen, met name bij de gewrichten als middel tegen artritis. Indigotincturen werden gebruikt bij ooginfecties en als wondzalf.

Maar hoe zeer het ook gebruikt werd voor mystieke en genezende doelen en als schoonheidsmiddel, met name West-Afrikaanse vrouwen bezaten veel sociale, politieke en kosmologische macht als befaamde meestersververs en handelaars, en hun indigorijkdom groeide uit tot hoekstenen van oude rijken en twintigste-eeuwse antikoloniale bewegingen die de loop van de geschiedenis en de wereldeconomie bepaalden.

Voor Europeanen in de middeleeuwen had indigo, ook wel 'blauw goud' genoemd, grote waarde. Net als chocolade en koffie en zijde sprak het tot de verbeelding van kenners en handelaren en kolonialisten die de wereld afreisden op zoek naar het blauwste blauw. Vanwege de afstanden die moesten worden afgelegd om de verfstof te bemachtigen, de vreemde en moeilijke alchemie die benodigd was om hem te produceren, zijn magische kracht en zijn schoonheid, liepen de waarde van en de vraag naar indigo uit de hand. Het bedreigde de plaatselijke wedeproductie, deed bittere handelsoorlogen ontbranden en vormde de aanleiding voor Europese en Noord-Amerikaanse wetgeving en politieke debatten. Indigo kreeg de naam 'Duivelsverf'.

Nadat de winst uit indigohandel in de Verenigde Staten was teruggelopen, was de Indiase productie in de regio Rajshahi zo lucratief dat de dorpelingen met behulp van terreur en folteringen gedwongen werden de planten te oogsten. Er werd gezegd dat er geen kist indigo naar Engeland werd verzonden waar geen mensenbloed voor verspild was, en verzet tegen deze tirannie leidde tot een twee jaar durende boerenopstand, de Indigo-opstand van

1859, waarbij Gandhi zich in zijn eerste burgerlijke actie aansloot. Deze opstand maakte een eind aan de massaproductie van indigo in de koloniën.

Indigo was een hoeksteen van de trans-Atlantische slavenhandel – een van de verborgen producten, net als katoen, suiker, zout en goud, die de Europese koloniale rijken hun macht bezorgden en de uitzonderlijke rijkdom en macht van Afrikaanse rijken uitmaakten. Het groeide in het wild aan de zuidkust van de Verenigde Staten. Halverwege de achttiende eeuw kreeg Eliza Lucas, de zestienjarige dochter van een plantage-eigenaar in South Carolina die botanie had gestudeerd, indigozaden en ontdekte al gauw dat haar slaven er goed in waren de indigo te telen en er verf van te maken. Omdat ze wist dat er grote vraag naar was bij de Europese textielindustrie en in gelijke mate werd afgenomen door adel, militairen en arbeiders, en dat Amerikaanse indigo goedkoper zou zijn dan import uit Afrika en Azië, overtuigde ze andere planters ervan dat ze het moesten verbouwen. Zij zou een gewas hebben geïntroduceerd in Amerika dat winstgeverder was dan rijst en dat nog veel hogere opbrengsten had, omdat het eigenschappen bezat die de muggen verdreven die malaria en gele koorts overbrachten en de dood van slaven veroorzaakten – destijds twee derde van de bevolking in North en South Carolina. Aan de vooravond van de Amerikaanse Revolutie, toen blokjes indigo de plaats innamen van papiergeld, exporteerden planters uit South Carolina voor 1,1 miljoen pond indigo naar Europa – tegenwoordig zou dat gelijkstaan aan bijna 30 miljoen dollar.

De burgeroorlog die volgde markeerde het begin van de afname van de Amerikaanse indigowinsten, nog versneld door de uitvinding van de *cotton gin* (katoenzuiveringsmachine) in 1794. De snelle industrialisatie van de textielfabricage die volgde, werd aangetrokken door deze en andere uitvindingen, zoals de spinmachine en de schietspoel, waterkracht en Watts stoommachine, en de introductie van synthetische blauwe verf waar geen indigo aan te pas kwam. De waarde van indigo zou helemaal wegvallen tegen het

jaar 1800, waarna Europa het uit India ging halen en de voorwaarden schiep die leidden tot de Indigo-opstand van 1859.

Maar indigo was niet alleen in trek bij kooplieden en politici en mensen die snel winst wilden maken. De wonderlijke, magische alchemie van de indigoverf heeft zowel kunstenaars als wetenschappers en filosofen geïnspireerd. Isaac Newton noemde indigo ‘zichtbaar, maar onstoffelijk’, de kleur die het zuiverst in betekenis was, in staat om de twee cirkels van God en mens bijeen te brengen. Toen Goethe het noemde in *Die Leiden des jungen Werthers*, volgde een rage: romantische jongeren droegen in de jaren tachtig van de achttiende eeuw allemaal een indigo jas boven een gele broek. Het inspireerde schilderijen van Bonnard en Matisse, die beiden door indigo waren gefascineerd. Van Matisse is bekend dat hij West-Afrikaanse textiel gebruikte, waarin veel indigo was verwerkt, als achtergrond voor zijn belangrijkste portretten. En indigo is een voortdurende inspiratie geweest voor Amerikaanse jazz en blues en de culturen die erdoor zijn beïnvloed.

Dit is maar een deel van het erfgoed.

Ik ben opgegroeid op grote afstand van deze geschiedenis en van de Afrikaanse wereld, al zou ik door beide gefascineerd raken.

Ik was een kind van de jaren zestig, geboren in Attleboro, Massachusetts, een klein fabrieksstadje in de buurt van Providence, Rhode Island. Ik behoorde tot de generatie van na de segregatie. Mijn moeder was joods en stamde af van Russische en Engelse textielabrikanten. Ze studeerde nog toen ze mijn vader ontmoette, een African-American en Choctaw-indiaan, die in Boston werkte als kunstenaar en interieurontwerper. Ik behoorde tot de minder dan twaalfduizend zwarte kinderen die aan het eind van het segregatietijdperk door blanke ouders werden geadopteerd in de Verenigde Staten, en ik ben in een blanke omgeving opgegroeid. Mijn adoptiefouders, een geschiedenisleraar en een ingenieur, hielden van de natuur. Mijn vroegste herinneringen zijn die aan lange tochten door de natuur – met kajak en kano, op sneeuwschoenen

of te voet. Mijn ouders zochten graag extreme plaatsen op, moeilijk bereikbare plaatsen met een bijzonder natuurpracht. Planten en natuur bepaalden onze wereld en speelden de hoofdrol in ons huis. Onafhankelijkheid van anderen en een geestelijk leven waren ons motto.

Al heel jong stond ik op gespannen voet met het verlangen van mijn ouders naar natuur en eenzaamheid. Ik deelde hun liefde voor schoonheid, maar ik was op zoek naar menselijke contacten. Ik werd aangetrokken door materiële cultuur, de voorwerpen om ons heen, de schoonheid van mode en textiel, en ik verlangde naar mensen. De Kaapverdisch-Afrikaanse gemeenschap in Providence gaf me een directe verbinding met Afrika, en omdat we het uiterlijk van de *métisse* – mensen van gemengd ras – deelden, voelde ik me er thuis. Op de een of andere manier kregen deze verlangens vorm en werden Afrika en design en verhalen vertellen de dingen die mij kenmerkten.

Ik verliet Attleboro en ging naar het Sarah Lawrence College, waar ik creatief schrijven studeerde. Daarna schreef ik mij in bij de Africana Studies van een Ivy League-universiteit, waar op dat moment de meest gerespecteerde historici, filosofen en schrijvers uit Afrika en Afro-Amerika bij waren aangesloten. Mijn jeugd had mijn weg uitgestippeld – mijn zoektocht naar indigo. Tegen de tijd dat ik de *graduate school* bezocht en ontdekte dat wat Afrikaanse vrouwen droegen eigenlijk teksten waren, verhalen, en uitingen van hun sociale identiteit – belangrijke zaken, maar ook speels en optimistisch – was ik vrij om die weg in te slaan.

Toen ik op de *graduate school* zat en postkoloniale literatuur studeerde, ging ik om met een Nigeriaanse professor die in hoog aanzien stond en door velen als genie werd beschouwd. Zijn intellectuele kracht en politieke dissidentie in Nigeria, op de universiteit waar hij les gaf en als vakbondsleider, waren legendarisch. Hij woonde in een groot, koud, ietwat afgelegen huis in Upstate New York, en was een zelfverklaarde banneling. Het was een vrijgezelhuis, leeg op zijn boeken en alleen het hoogst nodige meubilair

na. Het scheen me toe als een onderdak van iemand die het leven zoals het was niet accepteerde. Hoewel het alle comfort en privileges bezat die minder tastbaar waren dan een huis en het materiële leven dat hij leek te schuwen, was het alsof hij zich schaamde dat hij naar die dingen verlangde. Het was het huis van iemand die zichzelf straft. De enige bezielde hoek in het huis was een muur in de woonkamer waartegen zeldzame, prachtige indigo stoffen hingen, het werk van de Yorubavrouwen uit Ibadan, de stad waar hij vandaan kwam. De stoffen waren stralend en liepen in kleurintensiteit uiteen van poederblauw tot blauwzwart. Als je ernaar keek, was het of je je door luchtlagen bewoog.

Ik kon me verliezen in die blauwen. Ze leken de gevoelens te absorberen van de mensen die in dat huis bijeen kwamen en iedereen in een soort bezielde schoonheid te weerspiegelen. De professor lag vaak naast me, verloren in zijn werk en zijn herinneringen, en dan vroeg ik me af of de kracht van de stof mij daar vasthield en zijn sombere strelingen kleurde.

Lang nadat ik van school was gegaan en mijn relatie met de professor voorbij was, kwam hij langs in mijn appartement in New York City op de terugweg van een bezoek aan Nigeria. Ik was niet thuis en vond toen ik thuiskwam op het voeteneind van mijn bed een pakje, verpakt in papier van een winkel in Lagos. Toen ik het uitpakte werd mijn neus getroffen door een sterke, plantaardige, rokerige geur. Na een paar minuten maakte die geur plaats voor een ondertoon van iets wat op urine leek, maar gek genoeg toch lekker rook. In het pakje zat een stof met kleine witte, met de hand getekende batikmotieven van abstracte vogels en andere dieren, die samen meer op een handschrift leken, op een blauwzwarte indigo achtergrond. Het blauw en de geur prikkelden mijn zintuigen, en ik dacht terug aan mijn gevoelens van plezier en verlangen.

De stof had, zoals veel indigo stoffen, een naam: *Ori mi pe*, 'Mijn hoofd is goed'. 'Weet je, je ori is je ziel, die in je hoofd zit, je bestemming. Dus deze stof betekent: "Mijn bestemming is goed",'

vertelde hij me later. 'Ik weet nog dat je die dingen altijd zo mooi vond.'

Steeds als ik die stof in mijn handen had, liet hij spookachtige sporen na die prachtig op mijn huid kleurden. Ze voelden als een zegening of een bescherming. Ik was een jaar daarvoor naar New York verhuisd, in de hoop een carrière als schrijver te kunnen opbouwen en probeerde me daar thuis te voelen te midden van de onzekerheden en angsten van mijn jonge leeftijd. Ik probeerde de sporen te laten zitten, alsof dat blauw op mijn handen onmisbaar was om mijn evenwicht te bewaren, maar ze vervaagden snel en bleken net zo ongrijpbaar als zijn gebaar.

Niet lang nadat ik dit geschenk van de professor had gekregen, reisde ik met twee vriendinnen, een bibliothecaresse en een schilderes, naar Mali. We hadden dit wat plotselinge reisje gepland tijdens een etentje, nog vol van onze ontmoeting met de fotograaf Seydou Keïta op een feestje in een galerie in SoHo, waar zijn prachtige, bijna levensgrote foto's van Malinese vrouwen waren tentoongesteld.

Het was hun eerste reis naar Afrika en mijn tweede; onderdeel van een afspraak die we hadden gemaakt om heel West-Afrika te zien voor we dertig waren, een leeftijd waar we allerlei vage belemmeringen aan ophingen. Op een dag, na een lange wandeling naar het Klif van Bandiagara in het Land van de Dogon, rustten we uit op een paardenkar aan de voet van de kliffen. Hoog boven ons, gebleekt door de zon, lagen eeuwenoude lemen huizen tegen de rots-hellingen genesteld. Ik zag iets bewegen op een rotspad, een koel, glinsterend, slingerend, blauw lint, waarvan de kleur zo intens was als de zinderende hitte van veertig graden Celsius in de Sahel, de rand van de Sahara.

Al snel verscheen een groep Dogonvrouwen in beeld. Ze droegen indigo rokken, zo donker als inkt, en felgekleurde blouses met grote motieven, waarop grote sieraden van goud en amber blonken. Ik was gefascineerd door de vele kleuren, het effect van de bruine en zwarte huid en het blauw.

‘Dat zijn tovenaressen,’ legde onze gids uit. ‘Je kunt hun verhaal lezen op hun omslagdoeken. Ze komen van een vrouwenbijeenkomst. Misschien is er een kind geboren.’ Ik staarde naar de kleine batikmotiefjes, als scarificatietekentjes, en het vrolijke borduurwerk aan de zoom van hun rokken.

Zo snel als de vrouwen waren gekomen, zo snel waren ze ook weer zonder een woord langs ons getrokken, waarbij de zon alles behalve het licht dat van hun rokken straalde deed verdwijnen. Ik keek het verder trekkende blauwe lint na en er volgde een soort welkome bezetenheid nadat mijn zintuigen waren bekomen van deze uitspatting.

Later overviel mij een vreemd verdriet over het verlies van die schoonheid, dat ik niet in staat was die tekens te duiden, en over iets anders, iets onbenoembaars – de nabijheid van iets magisch, iets goddelijks? – dat door mijn handen glipte.

Leren lezen en schrijven is een van mijn krachtigste, meest fantastische jeugdherinneringen. Als kind leek schrijven me een soort tovenarij: het maken van woorden, met de exotische donkerblauwe Oost-Indische inkt (vroeger van indigo gemaakt) die in onze vulpennen ging, als een mystieke bron van mijn uitdrukingskracht. Ik hield van de gedrukte letters in boeken, kranteninkt, en de donkere lijntjes van cartoons – het rook sterk en het maakte vlekken alsof de verhalen op je voortleefden. Ik knaagde de hoeken van de *Sunday Times* af en maakte er kleine harde balletjes van die ik doorslikte, omdat ik die inkt met de macht van het spreken en schrijven associeerde. De Dogonvrouwen, met hun blauwe teksten en tekens, brachten dat gevoel van macht en schoonheid terug.

Toen de Dogonvrouwen vertrokken waren, vertrok ik ook, net als de vrouwen in de legende, op mijn zoektocht naar onbekende verlangens, op zoek naar *ori* en mijn eigen blues.

In 1999 begon ik aan een reis door het binnenland, mogelijk gemaakt door een Fulbright-subsidie, op zoek naar indigo in negen West-Afrikaanse landen, waaronder Ghana, Ivoorkust, Mali, Burkina Faso, Niger, Benin, Togo, Nigeria en Senegal. Indigo

heeft aanzienlijke spirituele betekenis in de meeste West-Afrikaanse maatschappijen, ook op het gebied van de kleding, maar het is er toch vrijwel verdwenen en is vervangen door minder mooie, synthetische blauwen en commerciële import, die de sociale en kosmologische betekenis van de heilige handeling van het stoffenverven doorbreken. Het grootste deel van deze reis wandelde ik rond als een slaapwandelaar, op zoek naar iets wat nu zeldzaam was, verborgen voor de oningewijde, moeilijk te betreden; ik wist niet altijd wat ik zocht.

Ik was gewend aan zoeken; het had net zoveel met mijzelf te maken als mijn verlangen naar indigo. Ik was geadopteerd en had de tien jaar hiervoor doorgebracht met zoeken naar verloren familie, had puzzelstukjes van verschillende generaties joodse lompenhandelaren bij elkaar gezocht, en van afstammelingen van Afrikaanse slaven die langs dezelfde routes als indigo werden verhandeld, waar een meter blauwe stof net zoveel waard was als een mensenleven. Mijn adoptiefouders waren afstammelingen van een Schotse clan die een tartan van wede of misschien wel indigo droegen. Hun intense verbinding met het plantenleven voedde zeker mijn eigen fascinatie voor die kleine groene Afrikaanse blaadjes. Indigo zat in mijn bloed.

Toen ik aan deze vierjarige reis begon, besepte ik niet volledig dat ik niet alleen achter schoonheid aanjoeg, maar een deel van mijn eigen erfgoed probeerde te achterhalen. Ik werd gedreven door een verlangen om dichtbij die schoonheid te leven, om de verhalen van die kleding te kunnen lezen, en om de geschiedenis via de Afrikaanse vrouwen die indigo verhandelen en dragen te leren begrijpen. Deze vrouwen leerden mij zonder het te weten over geboorte en dood en over de schoonheid en de betekenis die mensen daartussenin aan het leven geven. Ze hielpen mij de kracht van deze verschijnselen in mijn eigen ervaring te begrijpen en, zoals een van de heldinnen van deze reis mij beloofde, het leven werkelijk te 'proeven'.